

XII–XIII ASRGA OID FRANSUZ TARIXIY MANBALARIDA MURAKKAB GAPLARNING PAYDO BO‘LISHI

Tursunova Madina¹

Farg‘ona davlat universiteti

KEYWORDS

murakkab gap, eski fransuz tili, parataksis, gipotaksis, ergash gap, tarixiy manba, bog‘lovchi, XII asr, XIII asr, sintaksis.

ABSTRACT

Ushbu maqolada XII–XIII asrga oid fransuz tarixiy manbalarida murakkab gaplarning shakllanish jarayoni tadqiq etiladi. Dastlabki parataktik gaplar qanday qilib bog‘lovchilar orqali gipotaktik tuzilmalarga aylanganligi misollar asosida ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot eski fransuz tilidagi matnlarda ergash gaplar sonining ortishi, bog‘lovchilarning grammatiklashuvi va zamonlar muvofiqligining shakllanishini aniqlaydi. Bular fransuz tilining sintaktik tizimi taraqqiyotida muhim bosqichni tashkil etadi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: [10.5281/zenodo.15716044](https://doi.org/10.5281/zenodo.15716044)

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Fransuz tilining rivojlanishida murakkab gaplarning shakllanishi uning sintaktik tizimining rivojlanish bosqichini aks ettiradi. Ayniqsa, XII–XIII asr tarixiy matnlari ushbu jarayonni ko‘rsatib beruvchi muhim lingvistik manbalar bo‘lib xizmat qiladi. Bu davrda soddaligi bilan ajralib turuvchi iboraviy tuzilmalar asta-sekin qo‘shma gaplarga, qo‘shilgan ergash gapli strukturalarga aylana boshlagan. Mazkur maqolada o‘rta asr fransuz matnlarida murakkab gaplar qanday paydo bo‘lganligi, ularning strukturaviy xususiyatlari va grammatik ko‘rsatkichlari misollar bilan tahlil qilinadi.

Lotin tilidan farqli o‘laroq, eski fransuz tili sintaktik jihatdan analitik tizim sari harakatlanayotgan edi. XII–XIII asrlarda yozilgan tarixiy asarlarda gaplar asosan parataktik (bog‘lovchisiz ketma-ket gaplar) shaklda ifodalangan bo‘lsa-da, bu davr oxirlariga kelib hypotaktik (bog‘lovchilar orqali ergash gaplar hosil qilish) tizim shakllana boshlaydi.

Parataksidan gipotaksisga o‘tish. Eski fransuz tilida dastlab gaplar virgullar, “*et*”, “*mais*” kabi oddiy bog‘lovchilar bilan bog‘langan. Bu — parataksis deb ataladi. Asta-sekin “*quant*”, “*que*”, “*car*”, “*puis que*”, “*dont*”, “*lorsque*” kabi ergash gap bog‘lovchilari kirib keladi.

¹ Farg‘ona davlat universiteti o‘qituvchisi

1. La Chanson de Roland (XII asr):

"Il le veit, il se drecie." (U uni ko'radi, u turadi.) Bu joyda ikkita mustaqil gap oddiy vergul bilan bog'langan — parataksis.

2. Roman de la Rose (XIII asr):

"Quant Diex ot fait le firmament, il fist les estoiles." (Xudo osmonni yaratgach, u yulduzlarni yaratdi.) Bu yerda quant yordamida vaqt ergash gap tuzilgan — gipotaksisning boshlanishi.

Ergash gaplar turlari va ularning shakllanishi. XIII asrga kelib, fransuz tilida quyidagi asosiy ergash gap turlari rivojlana boshlaydi:

Sababni bildiruvchi ergash gaplar: *parce que, car, puisque*

Vaqt ergash gaplari: *quand, lorsque, après que*

Maqsad ergash gaplari: *pour que, afin que*

Natija gaplari: *si bien que, de sorte que*

1. Roman de Renart:

"Renart s'enfuit parce que Ysengrin le poursuivait." (Renar qochdi, chunki Izengrin uni quvlardi.) – Sababni bildiruvchi ergash gap.

2. Vie de Saint Alexis:

"Il le fist tant que Dieu ot pitié de lui." – *tant que* – natijaviy ergash gapning ilk ko'rinishi.

Qo'shma gap tuzilmasining morfosintaktik belgisi. XII–XIII asrlarda murakkab gaplar uchrashuv chastotasi ortib bormoqda. Fe'llar zamonlarining muvofiqlashtirilishi, bog'lovchilarning grammatiklashuvi, shuningdek artikl va olmoshlarning rivoji ushbu murakkab gaplarning aniqligi va grammatik mustahkamligini ta'minlaydi.

Shuningdek, zamonlar orasidagi muvofiqlik (concordance des temps) prinsipi asta-sekin rivojlanadi:

"Il dit qu'il viendra demain." Bu struktura XIII asrda paydo bo'la boshlagan présent-futur moslashuvi modelidir.

Murakkab gaplar va uslubiy ifoda. XIII asrdan boshlab yozma nutq ko'proq tafakkur, sabab-natija, shart-sharoit munosabatlarini ifodalashga intiladi. Bu esa murakkab gaplar sonining oshishiga, stilistik vosita sifatida ularning ahamiyati ortishiga olib keladi. Ayniqsa, monastir yozuvlari, muqaddaslar hayoti kabi diniy matnlarda ergash gaplar orqali tavsiya, ta'sir, nasihat ifodalangan.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, XII–XIII asr fransuz tarixiy manbalari asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu davrda sodda gaplarning murakkab tuzilmaga o'tishi boshlangan. Parataktik tuzilmalar saqlanib qolgan bo'lsa-da, ergash gaplar grammatik jihatdan shakllanmoqda, bog'lovchilarning soni ko'payib, ular aniq sintaktik vazifani bajara boshlagan. Bu holat fransuz tilining analitiklashuvi va intellektual ifoda vositalarining kengayishi bilan uzviy bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buridant, C. (2000). Grammaire nouvelle de l'ancien français. Paris: Sedes.

2. Rickard, P. (1989). A History of the French Language. London: Routledge.

3. Kibler, W. W. (1995). An Introduction to Old French. New York: MLA.

4. Chambon, J.-P. & Schmitt, C. (2003). Introduction à l'ancien français. Paris: Champion.
5. Marchello-Nizia, C. (2006). Le français en diachronie: Douze siècles d'évolution. Paris: Ophrys.
6. Goyens, M. & Verbeke, W. (2003). The Dawn of the Written Vernacular in Western Europe. Leuven: Leuven University Press.
7. La Chanson de Roland (éd. J. Bédier, 1922). Paris: Champion.
8. Le Roman de la Rose (éd. F. Lecoy, 1965). Paris: Champion.
9. Le Roman de Renart (éd. E. Martin, 1882). Strasbourg: Karl Trübner.
10. Vie de Saint Alexis (XIIe siècle). Plusieurs éditions critiques disponibles.